

Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri

The Effects of the French Revolution on the Ottoman Empire

MEHMET ALİ KARAMAN*

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 15000, Burdur, Türkiye,
malikaraman@hotmail.com, Telefon: +90 248 213 3054

Özet: Kavramlar toplumlar için bazen çok farklı anlamlar ifade ederler. İhtilal kavramı da bunlardan birisidir. İhtilaller, kimi toplumlar için değişimin başlangıcı olurken, bazen de milletlerin felakete sürüklenmelerinin sebebi sayılabilir. Fransa'da başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alarak evrensellik kazanan ihtilal, sonraki yıllarda da diğer milletlere ilham kaynağı olmuştur. XVIII. yüzyıl Avrupası'nda başlayan bu hareketin etkileri gerek yayın yoluyla gerekse sürgündekilerin taşeronluklarını üstlendikleri çeşitli ideolojilerin pozitivist cereyanlarıyla beslenerek Osmanlı ülkesine giriş yapmış, belki de sonun başlangıcını teşkil etmiştir. Bir döneme damgasını vuran Türk siyasal hayatında söz sahibi olan Jön Türkler'in kuruluş ve organizasyon süreçleri tesadüflerden oluşmayan ciddi bir planlamanın ürünüdür. Jön Türklerin çıkış noktası olarak doğrudan etkilendikleri alan Avrupa'da gerçekleşen siyasi olaylar ve bu olayların sonuçlarıdır. Hepsi üst üste konulduğunda dünya çapında bir yapılanmanın parçası olan Jön Türk hareketi imparatorluğun sonunun hazırlanmasında kurtuluş hedefiyle yola çıkan bir örgüt olmaktan öteye gitmemiştir. Düşüncelerinden dolayı yurtlarından sürülen ve çoğunluğu Avrupa'da eğitim almış Jön Türkler ilk fırsatta memleketlerine dönecek Batıda daha da keskinleşen fikirleriyle ülkelerine döndüklerinde yapacakları ihtilal ile kurtuluşu hedeflerken, farkında olmadan aslında devletlerinin sonunu hazırlayacaklardır. Bu çalışma esas itibarı ile Fransız İhtilali ve Jön Türk İnkılabını hem kavramsal olarak, hem de alt yapısal bir değerlendirmeye tabi tutarak her iki hareketin sonuçlarının değerlendirilmesi amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jön Türkler, Fransız İhtilali, Meşrutiyet, Osmanlı İmparatorluğu

Abstract: The concepts some times express very different meanings for the societies. The concept of revolution is one of them, too. While the revolutions are becoming the release of some societies, some times they can be taken into account as the beginning of the nations' riding for a fall. This movement which started in France and gained a universality by getting the whole world under the influence of it, has been an inspirer for the other nations in subsequent years. The effects of this movement which started in the 18th century in Europe, has entered the Ottoman country being fed by both via the publication and positivist flows of the various ideologies which were under taken by the people in exile as a subsupplier. These effects maybe have constituted the beginning of the end. The establishment and organisation processes of Young Turks who label on a term and has had a voice on the Turkish political life, are the product of a serious schedule not consisting of coincidences. The field which Young Turks have been affected as a starting point is the political events occurred in Europe and the results of these events. When we put all one after the other, we can see that Young Turk movement which is a component of a worldwide settlement hasn't gone beyond of being a tongue which set out with release target but prepared the end of the empire. Young Turks who were exiled from their homelands because of their thought would come back to their countries at the first opportunity and they would prepare the end of their state by their thought which sharpened in the West, although they aimed the release of the country with the reform they do. Essentially, this study has been prepared in terms of evaluating the results of both two movements by putting French Revolution and Young Turk Reform into both conceptual and structural assessment.

Key Words: Young Turks, French Revolution, Constitutionalism, Ottoman Empire.

Giriş

Günümüz şartlarında yönetimler ve rejimler incelenirken, demokrasinin tıkandığı durumlarda karşımıza çeşitli kavramlar çıkmaktadır. Bunlar, darbe, ihtilal, İnkılâp veya devrim, son dönemlerde güncel olması münasebetiyle muhtıra ya da e-muhtıra gibi teknik, her biri birbirinden farklı ama temelinde mevcut yönetim sistemini değiştirmeyi, yok etmeyi hedefleyen, düzeni tehdit niteliği taşıyan terimlerdir.

İhtilal ve inkılâp sözcükleri yanılarak genellikle birbirlerinin yerine kullanılan kavramlardır. İhtilal eski düzeni devirme, yerine yeni düzenin getirilmesi, inkılâp ise eskinin düzenlenmesi, mevcudun yenilenmesi anlamına gelir. Yönetimin ve hâkimiyetin olduğu hemen her dönemde muhalefet denilen karşı görüş her zaman var olmuş, isteklerinin karşılanmaması durumunda gücüne inandığı anda müdahale hakkını kullanarak kendini kabul ettirme yoluna gitmiştir.

Adı her ne olursa olsun toplumsal hareketler mutlaka belli bir süreçten geçmeden bir gecede hazırlanıp hayata geçirilmezler. İhtilaller yıllar süren fikri hazırlık ve toplumsal birikim sürecinin birer sonucudurlar. Bu tür

hareketler her zaman için ciddi bir kamuoyu desteği almadıkları sürece başarılı olmadıkları gibi, başarılı olanların da kısa soluklu olduğunu söylemek mümkündür. Kitlelerin desteğini almanın da başlıca yol ve yöntemleri arasında basın ve yayın organları kullanılmaktadır. Başta kitap ve gazeteler olmak üzere pek çok basılı eser bu faaliyetlerde rol aldığı gibi, genel çıkış noktası olarak toplumsal dinamikler gösterilmektedir. Bunlar arasında başta dini etkenler ve iktisadi meseleler suiistimal konusu edilmiştir. İktisadi kalkınma ve toplumsal sınıf farklılıkları ihtilallerin temel dayanağı olmuştur. Modern dünyanın son dönem siyasi tarihinin şekillendiği Fransız ihtilali, benzer yol ve yöntemlerle kendini göstermiştir. Burjuva – Asiller – Köylüler – Rahipler - Angarya gibi terimlerin çok fazla kullanıldığı Fransız İhtilali kendinden sonra gerçekleşecek benzer ihtilallere de ilham kaynağı olmuştur.

İhtilal Öncesi Fransız Toplumunun Sosyo-Ekonomik Yapısı

XVIII. yüzyıl Fransız toplumu çok farklı sosyal sınıflardan oluşmakta idi. Asilzadeler, din adamları, askerler, bürokratlar ve aydınlar en belirgin olanlarıdır. Asilzade sınıfı ise soydan gelme asilzadeler ve daha sonra para ve rütbe ile elde edilen asilzadeler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Soydan asil olanlar doğrudan saray bütçesinden faydalanmaktadır. Toplum içerisindeki rahatsızlık henüz XVIII. yüzyılın ilk yarısında kendini hissettirmiştir. 1715 yılında tahta çıkan XV. Louis'in yaşının küçük olması ve naip olarak Philippe d'Orleans'in göreve getirilmesi monarşinin iniş halindeki tarihinde yeni bir sayfa açtı. Dönemin çok farklı kesimleri kendi aralarında ve kilise ile ciddi çatışmalar ve görüş ayrılıkları içerisindeydiler. Bir yandan hükümet, öte yandan naibin kendisi, Parlömonlar, Kilise Molinistler, Jansenistler hepsi farklı bir görüş ve anlayış içerisinde kargaşanın tam ortasında idiler (TANILLI, 2004: s.19). Krallığın her geçen gün biraz daha prestij kaybetmesi yüzyılın sonlarına doğru iyiden iyiye kendini hissettirmiştir.

Aydın kesimin başında en önemli grubu yazarlar oluşturmaktaydı. Bunların en önemlileri, Jean-Jacques Rousseau, Charles de Secondat, Baron de Montesquieu, Voltaire, Diderot, d'Alembert¹. Burjuva kesiminin de bu yazarlara ve sanatsal sunumlara aşırı ilgisi bulunmaktaydı. Örnek olarak Pierre Beaumarchais tarafından bestelenen Figaro'nun Düğünü ilk sahnelendiği (1784) zaman bütün saray temsili izlemeye gitmiş, yüksek tabakadan olan bu insanlar saatler öncesinden gişenin önünde kuyruğa girmesi için uşaklarını görevlendirmişlerdir (GAXOTTE, 1962: s.53). Ruhban sınıfı ise her zaman olduğu gibi ağır bir kabul ve saygı görmekte zengin topraklara ve yüklü gelire sahip bir zümreyi oluşturmaktaydı.

Lonca sınıfının hâkim olduğu XVIII. yüzyıl Fransası'na İngiltere'den ithal edilmiş olan makineleşme cereyanı sermayelerin birikmesini kolaylaştırmıştı. Kuzeyde kömür işletmeleri ve demir çelik fabrikaları, Lyon'da ipekçilik, Marsilya'da sabunculuk, Paris'te deri, lüks eşya ve mobilya endüstrisi vardı. Bunlardan farklı olarak birde halk kesimi vardı ki bu kesim asilzadelerin ve ruhban sınıfın hizmetkârı niteliğinde ve angarya denilen kendilerine dayatılan işlerle sürekli uğraşmak zorunda kalan ağır vergiler altında kalan halk tabakasıdır. Temel geçim kaynakları toprak olan bu kesimin gerçekten görünenin aksine zannedildiği kadar fakir olmadığı, bilakis durumlarının son derece iyi olduğu sadece devletin koymuş olduğu ağır vergilerden gereken ödemeye çarptırılmamak için fakir bir yaşam tarzı sürdürdükleri gözlenmektedir. Normalde mahzenleri yüklü olan pek çok insan sefil bir hayat sürüyormuş gibi göstererek ağır vergilerden kaçma yolunu seçmişlerdir. 1778 Berry il meclisi kayıtlarına göre; rençperler gelirlerini göstermekten kaçınmaktadırlar. *Eşyası giyeceği, yiyeceği ve başkalarının gözü önünde bulunan her şeyi için gelirlerini kullanmaktan bucak bucak kaçmaktadırlar* (GAXOTTE, 1962: s.22).

Daha önceki çağlarda olduğu gibi asilzade zihniyetindeki karakteristik üstünlük kompleksi, ihtilal arifesinde son derece yaygınlaştı. XVIII. yüzyılda birçok asilzade askerlik görevini yapmamış olmalarına rağmen kendilerine atfedilen yüksek askeri unvanlar, kral danışmanlıkları ve aldıkları siyasi görevler sayesinde şövalyelik zihniyetinden kalma alışkanlık kalıntıları, halk üzerinde hâkimiyet kurma ve baskı yapma unsuru olarak yeniden gündeme gelmeye başlar (GUY, 1991: s.47).

¹ Rond d'Alembert Ansiklopediyi kullanarak bilgiyi olabildiğince kapsamlı hale getirmiş, alfabetik sırayla veri maddelerini toplu olarak sunmuştur.

İhtilal gerçekleşmeden evvel ülkenin genel ekonomik durum incelendiğinde aslında çok çarpıcı sonuçlarla karşılaşmak mümkündür. Hükümdarın despot yönetimine karşı hazinenin ciddi bir şekilde açık verdiği rakamlarla sabittir. Örnek olarak hazinenin başına geçerek maliye nazırı olan Turgot, işbaşına geldiğinde 22 milyonluk bir açık bulunmakta idi. Daha sonra göreve getirilen Necker devlet borcunu 530 milyona, Kalven 800 milyona çıkarmıştır. 1789 yılında devlet borcu dört buçuk milyar, senelik açık da 57 milyondur. Gelirin çok büyük bir kısmı hiç şüphesiz saray ihtiyaçlarına sayısız saray memurlarına, hibelerini ihسانlarla şişiren saray asillerine harcanmıştır (ASTER, 2004: s.42). Halk açısından bakıldığında ise durum çok farklı gözükmemektedir. Görünürde toplum fakir bir çizgi içerisinde yaşamını idame ettirmeye çalışmaktaydı.

Ayrıcalıklı zümrelerin her biri kendine has farklı ekonomik güce sahipti. Bunların içerisinde krallığın en nüfuzlu zümresi ruhban kesimdi. Kilise Fransa’da toprakların neredeyse yüzde onuna hükmetmekteydi. Hiçbir vergi mükellefiyeti de yoktu. Ayrıca yapılan bağışlardan hazine payı çıkarıldıktan sonra ciddi bir miktar kiliseye kalmaktaydı. Alt düzey papaz ve kilise rahipleri bundan müstesna idi. Oldukça sefil bir yaşamı olan bu rahiplere nazaran sayıları 1789 yılında 139 olan Piskoposlar ülke gelirlerinin önemli bir kısmına sahiptiler (TANILLI, 2004: s.24).

Dönemin önemli isimlerinden Anne Robert Jacques Turgot; yapmış olduğu tespitleriyle devletin içinde bulunduğu durumun ciddiyetine dikkat çekerken çeşitli tavsiyelerde bulunarak kurtuluş için çözüm önerilerinde bulunmuştur. Krala yazdığı rapor dikkatte şayandır;

“Lütfkârlığınızı bizzat lütfkârlığınız aleyhine silahlandırmak mecburiyeti vardır. Saray mensuplarınıza dağıttığımız paranın nereden geldiğini düşünmeli ve paraları çok defa en sert tedbirlere müracaat edilerek ellerinden alınanların sefaletiyle semahatınıza en ziyade müracaat edenlerin vaziyeti mukayese olunmalı. Bundan ma’ada vergi tahsil edenlerin kazancına iştirak asil sınıfın manevi tereddisine bir menba’ teşkil ediyor. Bu, halka karşı zulümdür. Vergi tahsilinde yapılan suiistimaller ortadan kaldırılmalı, vergi teklifi eşit bir tarzda yapılmalıdır. Bu halkı ağır yükten kurtarır ve varidatı da azaltmaz. Fakat bu tedbirlerle birlikte saray masraflarında da büyük tasarruflar yapılmalıdır” (ASTER, 2004: s.43).

Fransız İhtilali’nin Temel Sebepleri

Yenidünya düzeni ekonomilerin, dolayısıyla da İngiliz Endüstri Devrimi’nin belirlediği sınırlar dâhilinde kurulmak üzere şekillenmişti. Siyasi ve ideolojik anlamda Fransız fikri hareketlenmeleri yenedünya düzenine doğrudan etki yapmaktaydı. Fransız İhtilali İngiliz İhtilali ile birbirine zıt olmaktan ziyade birbirini tamamlar bir nitelik taşınmaktadır. Ortaçağ kalıntısı monarşi yapılanmaları miadlarını doldurmak üzereydi. Rönesans hareketleri ve Afrika ve Amerika üzerinden zenginleşen Avrupa kıtasında gerçekleşen iktisadi devrimler sonrasında kaçınılmaz olan tek şey, sanatın, bilimin ve edebiyatın ilerlemesiydi. Bütün bunlar Fransa’da makes bularak ciddi isimlerin önemli eserleri ile birlikte açığa çıkmıştır. Zenginleşen Avrupa ve özellikle Fransa’da yayılmaya başlayan fikir hareketleri monarşiye ve soylu sınıf anlayışına karşı burjuvanın tepki hareketidir. Yirmi üç milyonluk Fransa’da soyluların etkin egemenliği göze çarpmaktadır. Ruhban sınıf gibi soylular da pek çok ayrıcalığa sahiptir. Bunun yanında vergi muafiyetleri olduğu gibi feodal anlamda vergiler koyma hakkına sahipti (HOBSBAWM, 2008: s.66).

Amerika Birleşik Devletleri 1776 yılında bağımsızlığını kazanmıştı. İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren A.B.D. Fransızlar tarafından desteklenmiş kendi ülkelerinde yenedünya üzerinde hâkim olan istiklal, hürriyet ve demokrasi kavramları yayılmaya başlamıştı. İhtilal döneminde Fransa’da diğer Avrupa devletlerine nazaran umumi bir zenginlik vardı. Memnuniyetsizlik mali mükellefiyetin adaletsizliğinden gelmekteydi (SOYSAL, 1999: s.82). Yukarıda da bahsettiğimiz ve ekonomiyi ciddi anlamda elinde tutan sanayi yönlendiren burjuva kesimi ağır ve adaletsiz bir vergi sistemi ile karşı karşıya kaldı. Bu adaletsizlik toprağı işleyen köylü kısmı için de geçerlidir. Öte yandan Kral XVI. Louis akıllı olmasına karşılık belli konularda basiretsiz tavırlar sergilemiş, kendisine muhalefet edenlere karşı ciddi tedbirler almak yerine onlarla polemige girmeyi tercih etmiştir. Yaşanılan çeşitli sorunların saray içi dedikodularla kendi otoritesini zayıflatmasını engelleyememiştir.

Fransız İhtilali genel olarak burjuva hareketidir. Burjuvazinin isteklerine bakıldığında; maliye idaresinin düzenlenmesi, vergilerin eşit bir şekilde tahsil edilmesi, İngiliz parlamentosu gibi eşit haklar, sanat ve ticaret

serbestiyesi madenlerin rahatça işletilebilmesi gibi ticari anlamda pek çok alanda imtiyaz elde etme isteği gözlenebilir.

Bu amaç için asiller sınıfına kiliseye ve hükümdara karşı açılacak savaşta zanaat sahipleri, işçiler, feodal yapının faturalarını en acı şekilde ödeyenler, şahsi hürriyetleri olmayanlar ve açlık çekenler idealleri için birlikte hareket etmek mecburiyetindeydiler. Dönemin önemli isimlerinden “Barnave²” genel durumu anlatırken, “*mülkiyet hırsızlık değildir. Fakat iki türlü mülkiyet vardır. Biri emek ve tasarrufla istihsal edilen burjuva mülkiyeti, öteki is zabt ve gasb ile vücûda gelen feodal mülkiyet*” derken ihtilalin esas amacının, emek harici zorla mal elde edip toplumun hakkını gasp edenleri hedef aldığı vurgusunu yapmaktadır.

Artan açlık tehlikesi, yiyecek fiyatlarının aşırı bir tarzda yükselişi, aynı zamanda çok ağır vergiler ve zalimane tahsil usûlü, halk kitlesini asabileştiriyordu. Çok defa haksız bir şüphe çok müthiş cezaların (erkekler kürek, kadınlara, kızlara bedeni ceza) tatbikine vesile teşkil ediyordu. Bu çok talihsiz ve perişan bir hayat süren küçük ustalar, işçiler muhitinde saraya, aristokrasiye ve papazlara karşı kin uyandırıyor. Bu insanlığa layık olmayan muameleden onları sorumlu tutmaktaydılar. Şehir kıyımlarını, şehir plöreteryasının hareketlerini, ihtimal ki ihtilalin inkişafı için daha önemli olan köylü isyanları takip etti (ASTER, 2004: s.49). Fakir toplumlar müdahaleye her zaman açıktır. Bu müdahale zemini içerisinde genellikle sömürü yöntemi uygulamalar arasındadır. Hürriyet ve eşitlik sloganları her ne kadar atılsa da sömürülen açısından çok fazla bir değişimin olmadığından söz etmek mümkündür. Bu yaklaşımın XVIII. yüzyıl Fransa’daki uygulamaları da pek farklı değil. 1779 yılında kölelik Turgot tarafından kaldırılmış fakat sözde hürriyete sahip bulunan köylüler sırtlarındaki ağır yükten kurtulamamışlardır. En ufak bir alım satım işlemi bile fazlaca mali ve bürokratik işleme tabi tutulmuşlardı ki buda o bölgelerde sahip oldukları toprakları egemen burjuvalara terk etmeyi adeta zaruri hale getiriyordu. Topraktan elde ettiği ürünü arazi sahibi asil ve burjuvalardan daha sonra satabilirdi. Aynı miktarlara satamadığı gibi elde ettiğinin büyük bir kısmı kesintiye uğruyor, zaten az olan geliri yarıdan fazla erimiş bulunuyordu.

XVIII. yüzyıl aydınlanma yüzyılı aynı zamanda korku ve dehşet yüzyılı olmuştur. XV. Louis’in iyileşmesi için büyük bir tutkuyla kiliselerde Tanrı’ya yakaran Fransız halkı, elli yıl sonra, XVI. Louis’in kafasını kent meydanında kopartmış, kanlı ayaklanmalar ve gereksiz kırım ve yıkıma girişmiştir.

Öte yandan toplumsal hareketlenmelerde devletlerin içinde yapılanmalarını en üst düzeyde tamamlayan mason localarını görmekteyiz. Rousseau'nun da desteği ile kurulan bir mason locası, o dönemde Fransa'daki ihtilal hareketinin merkezi oldu ve ne gariptir ki bu locanın üstâdı olan ve kraliyet kanı taşıyan Orleans dükü Jacques de Molay'ın mezarı üstüne IV. Philip ve onun ardından gelenlerden Templar Şövalyeleri'nin öcünü almak için and içti. Masonların Fransızları hedef alması o dönemlerde pek anlaşılmasa da şu an gayet net anlaşılıyor. 1785'te Paris'te bir Masonik kongre yapıldı. Bu kongreden pratik bir sonuç çıkmadı. Bunun üzerine 1786 da Frankfurt'ta "büyük loca" kuruldu. İddialara göre bu loca Fransa kralı XVI. Louis ve İsveç kralı III. Gustov'un ölüm kararlarını almıştı. Böyle önemli siyasi kararlar aldıklarından bahsi olacak ki o zamanın Fransası'nda masonlar hızlı bir yükselişe geçmiş ve kendi içlerine birçok üst düzey üye kazandırmışlardı. Bunlarında planları önceden yapılmıştı. O kadar ki 1789 yılının ilkbahar ve yaz aylarında İlluminatilerin tahıl piyasasında gerçekleştirdikleri manipülasyonlar sonucunda yapay bir buğday darlığı yaratıldı. Bu durum o denli geniş bir açlığa yol açtı ki tüm ülke kısa zamanda ayaklandı. Olayların başını çeken kişi Fransa büyük doğusunun büyük üstâdı Orleans Dükü idi. İlluminatiler halkın çektiği acıları bir araç olarak kullanarak yarattıkları huzursuz ortamın ihtilalci eylemlerine yararlı olacağını planlamışlardı. Gerçekten de besin stoklarını bloke ederek ve Ulusal Meclis'te tüm reform girişimlerini engelleyerek, durumu iyice kötüleştirdiler ve halkı tam anlamıyla açlığa mahkûm ettiler (STILL, 1990: s.79).

Aydınlanmanın radikal düşünürleri, insan zihninin tüm gerekli sorunların yanıtlarını elde edebilecek yeterlilikte olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre vahi ile kazanılan tüm bilgiler gereksiz, aldatıcı ve insan erginliği için zararlıydı (AVŞAR, 2008: s.112). Fransız İhtilali'nde Mason Localarının izlerini aramak gerekir. Masonluk, XVIII. yüzyılın başlarında Fransa'ya girişiyle giderek Aydınlanma Çağı'nın kavramları çerçevesinde siyaset dışı yapısından uzaklaştı. Bunun sonucu olarak Fransız masonları 1789 Fransız İhtilali'nde etkili oldular. Masonluğun hürriyet-eşitlik-kardeşlik ilkeleri Fransız İhtilali'nin de mesajı olarak

² Devlet kuran mecliste sol taraf mebusu. Kral ile Millet Meclisi arasını bulmaya çalışmış, 1793'te idam edilmiştir.

tarihe geçti. Bu ilkeler daha sonraları gerçekleşecek olan Jön Türk İhtilalinin de temel sloganı olacaktı. Loca yapılanmasındaki biraderlik ve sembolizm, yerini hiyerarşik derecelenmeye ve buna uygun ritüellere bıraktı (ÖZCAN, 2003: s.66-69).

Fransız İhtilali'nin fikri boyutunda rol almış pek çok aydın mason localarına kayıtlı idi. Bu aydınlar masonik yaklaşımları düşüncelerinde benimsedikleri gibi yazılarında da hissettirmişlerdir. Bunlara Beaumarchais, Pierre Augustin Caron De Chenier, André Stendal, Voltaire, François Marie Arouet, Montesque, Diderot gibi isimler örnek olarak verilebilir³.

İhtilal Sonrası Fransa ve Avrupa

İhtilalin gerçekleştiği dönem Avrupa'sında Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı sıra, Avusturya ve Rusya adından söz ettiren mahiyete sahip devletlerdir. Bu devletlerin yanında İngiltere ve Prusya da adından söz ettiren devletlerdendir. İhtilalin gerçekleşmesinin hemen ardında Avrupa'da tepki almaması hatta Fransa'nın bir iç meselesi olarak algılanması modern dünyanın tarihinde bundan çok daha büyük ve kesinlikle daha başarılı yığınla devrim olmasından kaynaklanmıştır. Ancak hiçbiri, sınırları, ülkeleri, hatta okyanusları aşan bir orman yangını gibi bu denli hızla ve alabildiğine yayılmıştır. Avrupa devrimlerinin doğal merkezi ve ateşleyicisi konumundaki Fransa'da 24 Şubat günü Cumhuriyet ilan edildi. Devrim, 2 Mart'ta Güneybatı Almanya'ya 6 Mart'ta Bavyera'ya, 11 Mart'ta Berlin'e, 13 Mart'ta Viyana'ya ve hemen ardından Macaristan'a, 18 Mart'ta Milano'ya dolayısıyla İtalya'ya sıçradı (HOBSBAWM, 2005: s.22).

Fransız İhtilali'nin ardından, eğitim alanının genişlemesi ve antik Yunan ve Latin dillerinin öğretimine yeni bir vurguyla yer verilmesi, bu tür okulların mezunlarını Atina'nın felsefenin yurdu olduğuna, duvarları içinde Socrates ve Platon'a ev sahipliği ettiğine ve Osmanlıların "mutat zorbalı" olduklarına inanır hale gelmeleri, Osmanlı karşıtı duyguları güçlendirmiştir (MARDIN, 2009: s.395).

30 Ocak 1790 tarihli Türk-Prusya ittifak anlaşması bir bakıma Avrupa'da yeni dengelerin oturtulması gerekliliği anlamına gelmekteydi. Bu anlaşma ile Prusya, Avusturya ile Rusya'ya karşı savaşa girmeyi, Kırım dâhil olmak üzere Osmanlı'dan aldıkları toprakların geri verilmesini sağlamayı hedefledi. Prusya bu girişimiyle Avrupa'daki yeni yapılanma ve olası bölüşümlerde pay sahibi olmayı planlamaktaydı (SOYSAL, 1991: s.19). Bu anlaşmanın birinci maddesi gereğince Rusya ve Avusturya Tuna'nın ötesine geçecek olursa anlaşma bozulacağı için Prusya Devleti 1790 yılının baharında bütün kuvvetleriyle Rusya ve Avusturya'ya harp ilan edecek ve Osmanlı Devleti uygun şartları elde edene kadar İstanbul bir nevi güvenlik altına alınacaktı (UZUNÇARŞILI, 1988: s. 561).

1792'de istila tehdidi altında kalan inkılâpçılar Avusturya ve Prusya'ya savaş ilan ederek birçok Avrupa devleti ile savaşımaya başlamışlardı. Böylelikle inkılâp fikirleri yayılmıştır (SANDER, 1998: s.44). Ancak Napolyon Bonaparte'nin monarşik düzene geri dönme ve imparatorluk kurma fikri kısa zamanda ortaya çıktı. 1799'da yeniden düzenlenen anayasanın başına haklar ve özgürlükler konmasına gerek duyulmamış, yapılan değişikliklerle monarşiye ve imparatorluğa dönülmüştür. Napolyon'un Avrupa'ya hâkim olmak isteği ile diğer devletlerle yaptığı savaşlardan yenik çıkması imparatorluk düzenini yeniden sarsmıştır ve 1814'te senatonun kararı ile tahttan indirilmiştir.

1789'da patlak veren Fransız İhtilali, 1830 ve 1848'de yeniden Avrupa'yı sarsan yasal değişim, özgürlük, eşitlik, kardeşlik, milliyetçilik gibi terimlerle dönemindeki düzenleri değiştirmiş, hatta geleceği de yönlendirmiştir (KONGAR, 1999: s.37). XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Avrupa'da Rusya ve Osmanlı Devleti dışındaki tüm toplumlar Fransız İnkılabı modeline uygun olarak değişmiştir (MUMCU, 1996: s.4). Fransız İnkılabı'na burjuvazi tarafından yönetildiği için "Burjuvazi İnkılabı", Batı ülkelerinin tümünü etkilediği içinde "Batı İnkılabı" veya "Atlantik İnkılabı" da denmektedir (İLHAN 2001: s.34-35). Fransız İnkılabı ile ekonomik açıdan belirli bir güce erişen Burjuvazinin ele geçirdiği gücü kullanarak, iktidar kavgasının, sınıf kavgasının üstüne çıkarılması, milli egemenliğe ulaşılmasını gerçekleştirmiştir (İLHAN, 2001:

³ Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Locasının resmi internet sitesinde daha ayrıntılı liste mevcuttur. <http://www.mason.org.tr/>, (02/01/2011).

s.36). Avrupa'daki bu gelişmelerin düşünce hayatına da önemli etkileri olmuştur. “*Aydınlanma Felsefesi*” olarak adlandırılan bu fikirler “insanları tutsak kılan her şeye karşı çıkmak” olarak nitelendirilebilir. Dünyaya yeni bir bakış açısı getiren bu düşünce akımı, bilim, doğa, mutluluk, erdem, yaratıcılık, akıl gibi temellere dayanmaktadır (SARICA, 70: s.30).

On yıl süren Fransız İhtilali, süreç çerçevesinde görünür görünmez çok sayıda köklü değişikliğe sebep oldu. Fransız toplumu alabildiğine bir değişim içine girdi. Bu durumdan en çok zarar gören ve durumları değişen soylu ve ruhan sınıfı oldu. Feodalite ortadan kalktığı gibi ihtilalin sahipleri olan burjuvazi kilisenin hukuksal varlığına son vererek toplumda hiyerarşik sınıf farklılığına son verdi. Soyluların kontrolündeki meclisler, mahkemeler, özerk ve sınırsız mülk ve bir takım haklarla donanmış devlet içindeki bu devlet artık nihayetlenecektir.

XVIII. ve XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Siyasi ve Sosyal Yapı

Karlofça (1699) ile başlayan Pasarofça (1718) ve Küçük Kaynarca (1774) Antlaşmalarını doğuran yenilgiler ile devam eden huzursuz dönem, Osmanlı devlet adamlarına kendi ülkelerinin her alanda Batıdan geri kaldığını ve yeniden onların düzeyine erişmenin, hatta geçmenin ancak ıslahat hareketleriyle gerçekleştirilebileceğini gösteriyordu. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Avrupa devletleri tarzında reformlar yapılmak istenmesinin sebebi budur. Ne var ki, devletin üst seviyedeki yöneticilerin çoğu kendi kişisel çıkarları sebebiyle köklü bir toplumsal yapı değişikliğini benimsemiyor, ancak eski üretim ve egemenlik sisteminin korunması şartıyla başta askeri alanda olmak üzere bazı kurumlarda ıslahat yapılmasını uygun görüyorlardı. Bu sebeple Avrupa'ya geçici elçiler gönderildi. Lale Devri'nin kayıplarla sonlanması Osmanlı Devleti'ni yeni arayışlara yönlendirerek eski müesseselerde ıslahat yapma fikrini yeniden gündeme getirdi. Gerek toprak alanında gerekse askeri alanda ciddi arayışlar içine giren Osmanlı Devleti 1782 yılında sadrazam olan Halil Hamit Paşa'nın girişimlerinden fayda bekleme yoluna gitti.

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasında adından söz ettirmeye başlayan ve önce toprak sisteminin, sonra iktisadi hayatın, daha sonra da siyasi hayatın egemen gücü âyânlardan söz etmek gerekir. Zaman içerisinde siyasi nüfuzlarını iyice arttıran bu zümrenin özellikle şerhiye sicillerinden de anlaşıldığına göre azledilmiş kadı, sancakbeyi, müftü veya bunların çocuklarıyla yeniçerilerin âyânlığı ele geçirmesiyle sayıları artmıştır (ÖZKAYA, 1994: s.7). 1726 yılından itibaren hükümet tarafından vazifelendirilen kişilerin âyân oldukları görülmektedir. XVIII. yüzyılda Anadolu'nun neredeyse her bölgesinde etkileri görülen âyânlar zorbalık ve fevri kararlarıyla dönemin sosyo-iktisadi hayatına müdahil olmuş en önemli unsurlardır.

XVIII. yüzyıl ciddi reformların planlandığı devir olarak gözlenmektedir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi yüzyılın başlarında Avrupa'ya gönderildi. Baron de Tott gibi askerlik uzmanlarından faydalanıldı. Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıl batılılaşma ve çeşitli ıslahat hareketleri gerçekleşti. Halil Hamit Paşa'nın saltanat darbesi ile III. Selim'i tahta çıkarmak istemesi radikal bir eylem olarak tarihe geçti. III. Selim'in ise zaten Fransa düşkünlüğü ve askeri başarılarından dolayı Napolyon hayranlığı herkes tarafından bilinmekteydi. Öte yandan Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında etki alanını artırmak istemesi gibi bir politikası vardı. Bu durumun temelinde yatan gaye, askeri ıslahatlarda söz sahibi olmanın ötesinde kendi maddi çıkarlarını ve elde ettiği tarihi ayrıcalıkları da aktif tutma düşüncesinden başka bir şey değildi. Öte yandan Fransa'nın bölgedeki siyasi nüfuzunu etkin tutma gibi girişimleri de söz konusudur. Dönemin Mora Valisi Hasan Paşa'nın merkeze gönderdiği raporda Yediada ve Dalmaçya sahillerinde Fransızların Türklerle dostluktan bahsetmelerinin ardında gizli bir Rum ayaklanması teşviki yattığı dile getirilmiştir. Bu konuda İstanbul'da görev yapan Rus elçisinin de benzer uyarılar yaptığı bilinmektedir. 1797 yılında Fransa – Avusturya arasında imzalanan Compo Formio Anlaşması Fransa'nın niyetini açıklar mahiyettedir (GÖLEN, 2000: s.12).

Osmanlı ıslahat programları genel çerçevede ıslahattan ziyade batıdan yardım talebi etrafında şekillenmiştir. ıslahat girişimleri temelde askeri gayeler ve ordunun geliştirilmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu durum aslında XVI. yüzyıldan beri süre gelen ama ilk başlarda pek de ciddiye alınmayan tespitlerle kendini göstermekteydi. 1596 yılında Hasan el Kafi Akhisari'nin Eğri seferi sonrası kaleme aldığı Usûlü'l-hikem fi nizami'l-âlem isimli eseri belki de ıslahat fikrinin ilk çıkış noktası sayılmalıdır. Buradaki tespitler askeri eksikliklerden kaynaklanan sonuçların sosyal ve iktisadi anlamlarına da vurgu yapılmak suretiyle

değerlendirilmelidir. Düşmanın silah bakımından üstünlüğüne dikkat çeken Akhisari, zayıf kalan Osmanlı askerinin kaçtığını ve kaçarken de disiplinden uzaklaşarak zulme başvurduğunu belirtmektedir. Zulmedenin de zafer kazanamayacağını söyleyen müellif zulmün arkasından mağlubiyet olduğu gerçeğini de aktarmaktadır (İPŞIRLI, 1981: s. 239). Bundan sonraki süreçte ele alınan bütün ıslahat girişimleri militer tedbirler olmaktan öteye gitmemiştir. Temelini askerlik ve fetih olgusunun oluşturduğu bir devlette ıslahatın fikrinin askeri çerçevede gerçekleşmesi elbette kaçınılmazdı. Ancak ıslahatlar yapılırken devlet adamları ve sultanların Batılı temayüllere körü körüne meyletmeleri sakıncalı sonuçların oluşmasında da etkili olmuştur. Islahat fikirlerinin karşısında genelde duran kesim Yeniçeriler olmakla beraber, temelinde Bektaşilik ruhunu yaşatan bu zümrenin modernleşme ihtiyacına karşı dini taassubu sebep göstererek karşı durması da ayrı bir inceleme konusudur. Akhisari'nin bu eseri ilerleyen yıllarda İbrahim Müteferrika'nın *Usûlü'l-hikem fi nizami'l-ümem* isimli benzer tavsiyeler içeren eserine de ilham kaynağı olacaktır.

XVIII. yüzyıla kadar benzer yaklaşımlarla gerçekleştirilmeye çalışılan yenileşme girişimleri temelde günü kurtarmaya yönelik faaliyetler olmaktan öteye gitmedi. XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde III. Selim de kendisine sunulan raporlar doğrultusunda ıslahatlar başlattı. Bu dönemin en anlamlı ıslahatı hiç şüphesiz Nizam-ı Cedit hareketidir. III. Selim bu projeyi kendi kadrosu ile gerçekleştirmek istediğinden Sadrazam ve Serdar Koca Yusuf Paşa'yı görevinden aldı. Kendisine karşı başlatılan şiddetli muhalefet ve dedikoduya aldırmadan, daha önceden mektuplaştığı XVI. Louis'in tavsiyeleri ile başta Ebubekir Ratip Efendi'nin sefaretnamesi ve kendisine sunulan 22 layihadan çıkardığı sonuçlardan Nizam-ı Cedit hareketine girişti. III. Selim, ıslahatı için kullandığı bu deyim ilham kaynağını açıkça ortaya koymaktadır. Fransız İhtilâlî'nin getirdiği düzene "yeni düzen" adını takan III. Selim kendi ıslahatı için de aynı adı benimsedi. III. Selim'in girişimlerini gözden geçirdiğimiz zaman orta bir yol tutulduğunu görürüz (Berkes, 2009: s.88). Nizam-ı Cedit hareketinin karakterindeki en belirgin özellik, Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan her yönü ile üstün olduğunun kabul edilmiş olmasıdır.

Geri kalmışlığın tesirinin en çok hissedildiği dönem Sultan II. Mahmud ile yapılan ıslahatların yoğunlaştığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılılar için her zaman esrarengiz bir hazine vasfında olan Osmanlı, Avrupalı seyyahlar için görülmesi mutlak olan bir değer vasfını taşıdı. Ancak XIX. yüzyıl başına gelindiğinde bu hazine yerini eleştiriye, hayret verici ve mutlaka ıslah edilmesi gereken yozlaşmış bir kültür olamaya terk etmiştir. Belki de Batılıları böyle düşünmeye iten Osmanlı sultan ve devlet adamlarının asla vazgeçemedikleri Batılılaşma temayülleridir. Seyyahların yanı sıra Avrupalı büyükelçilerin çoğu Osmanlı toprakları üzerinde yıllarca görev yapmaktaydı. Halkın konuştuğu dillerin yanında gelenek ve göreneklerini de ayrıntılarıyla öğreniyorlardı. Bu süreç içerisinde Osmanlı memur ve bürokratlarıyla yakın ilişki içinde bulduklarından Avrupa'ya gönderdikleri raporlar oldukça önem taşımaktaydı. Zaten sayıca Batılı elçilerin Osmanlı'nın Avrupa'da bulunan toplam elçi sayısından kat kat fazla olması Osmanlı Devleti'nin de Batı için vaz geçilmez bir coğrafya olduğunun göstergesidir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda sırf Avusturya'nın Osmanlı sınırları dâhilinde açtığı elçilik heyetleri sayısı 120 civarındadır (TEPLY, 1973: s.248).

II. Mahmud iddialı bir hareket ile Yeniçeri ordusunun yerine Avrupa tarzında Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu hayata geçirdi. Bu ordunun başkumandanlığını yapmak için Seraskerlik makamı kuruldu. İlk serasker olarak Ağa Hüseyin Paşa'yı vazifelendirdi. Askerlerin eğitimi için Avrupa'dan subaylar getirtildi. Getirilen bu subayların arasında Alman Feldmareşal H.Von Moltke de bulunmaktaydı. Bu dönemde sağlık alanındaki reformları da dikkat çekicidir. Ordunun hekim ihtiyacını karşılamak için 1827 yılında İstanbul'da Tıbhane-i Amire açıldı. Yurt dışından getirilen uzmanlar yardımıyla da İstanbul yakınlarında bir karantina merkezi kuruldu. Yurtdışına öğrenci gönderilmesine de II. Mahmud zamanında başlandı. II. Mahmud'la birlikte Osmanlı Devleti bürokratik, kültürel ve sosyal hayatında da önemli değişiklikler yaptı. Defterdarlık kaldırılarak Maliye Nezareti teşkil edildi. Mülkiye Nezaretinin adı Dâhiliye Nezareti'ne çevrildi. 1837'de Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye kuruldu. Bu meclis, Tanzimat devrinde askerlik dışı bütün ıslahatın planlandığı ve icraatlarının denetlendiği başlıca müessese görevini yerine getirecekti.

II. Mahmud 1833 yılında Babıâli'de Tercüme Odası'nı açarak devletin dış ülkelerle olan resmi yazışmaları yürütmek yanında, söz konusu odada yabancı dil bilen memurlar yetiştirmeyi hedeflemişti. Nitekim ertesini yıl Avrupa'da Osmanlı ikamet elçilikleri yeniden kuruldu. Tercüme Odası'nda ya da ikamet elçiliklerinin birinde bir müddet çalışanlar Tanzimat hareketi öncülerinin başında gelen isimlerdi. II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen kıyafet değişikliği de önemli bir adım olarak karşımıza çıkar. Asakir-i Mansure-i

Muhammediye askerlerine fes giydirildikten sonra, devlet memurlarının batılı tarzda giyinmeleri bir irade ile sağlanmış, sarık ve cübbe giymek yalnız din adamlarına bırakılmıştır. Sakalını keserek tebaasına örnek olan Padişah her alanda örnek teşkil etti.

1831'de İstanbul'daki⁴ ilk Türk resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi yayımlanmaya başlandığı gibi, 1834'de de Üsküdar'dan İzmit'e kadar ilk posta güzergâhı hizmete açıldı. Asker ve vergi tespiti için ilk nüfus sayımı yapılmış araziyle alakalı mülk yazım işlemleri de bu dönemde gerçekleştirilmiştir. II. Mahmud döneminde yurtdışı çıkışları için Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı)'nden pasaport alınması şartı getirildi. Opera ve tiyatro gösterimleri başladı. Mehter yerine Mızıka-i Hümayun kuruldu. İlköğretim mecburi hale geldi. Tıp Mektebi ve Adliye Mektepleri açıldı. Divan-ı Hümayun yerine Meclis-i Hass-ı Vükelâ; Reisül-Küttablık yerine Hariciye Nezareti kuruldu. Şura-yı Bâb-ı Âli kuruldu. Görüldüğü üzere Sultan II. Mahmud her yönüyle devleti farklı bir sürece sokmuş, pek çok alanda yenilik faaliyetlerine girişmiştir. Halk arasında oryantasyon süreci sancılı geçse de Türk toplumu her şeye kolaylıkla alıştığı gibi yapılan ıslahatları benimsemiş ve karakteristik Türk-İslâm yaşam tarzına Batılı motifleri de ekleyerek yaşamlarını sürdürmüştür.

Avrupa üzerinde XVIII. yüzyılda etkisini gösteren çok sayıda edebiyatçı ve sanatçı yetişmiştir. Aynı dönem içerisinde Osmanlı sınırlarında Fransız İhtilali'nin büyük yazarlarına karşılık gelenekçi isimleri denk gelir. Bunlar Osmanlı medrese hayatının şaşaalı devrinin temsilcilerinden olan Mevlevi lider Şeyh Galip ve onun Galata Tekkesi'ndeki kardeşlerinden olan Hulusi Dede, Esrar Dede, Seyyid Vehbi ve Büyük Fazıl Bey'dir. Bu akım için edebiyat, boş mistik arayışlar ve uçarı saray yaşamının bitmeyen tasvirleri niteliğindedir (SHAW, 2008: s.272). Belki de Osmanlı edip ve ulemasının sonraki yıllarda karşı duracağı Batılı fikir ve düşünce hayatının temelinde bu muhafazakâr alt yapı yatmaktadır.

İhtilal Sonrası Osmanlı-Fransa İlişkileri

İhtilal öncesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında ileri seviyede diplomatik, askeri ve ticari ilişkiden bahsetmek mümkündür. Gayrimüslimlere mesafeli yaklaşılması gerektiği algısı her ne kadar egemen olsa da Osmanlı diplomasisi bu konuyu farklı şekilde sindirmeyi başarmıştır⁵. Osmanlı sınırlarında Kanun-i kadime dönüş hissiyatının öncelikli olduğu bir algı egemen olduğu halde özellikle XVIII. yüzyıl sonrasında Batıya yakınlaşma çabasının en belirgin anlayış olduğunu söylemek mümkündür. İlk Osmanlı büyükelçiliğinin Paris'te faaliyete geçmesi tesadüfi değildir. Bu durum aynı zamanda Fransa'ya duyulan yakınlığın da bir yansımasıydı. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin bu vazifeyi üstlendiği yıllarda Fransa'nın siyasi ve sosyal yapısı oldukça karışık olduğundan Osmanlı açısından da endişe verici bir durum söz konusuydu. Dünyanın en büyük sömürge imparatorluğu olma yolundaki Fransa'dan alınacak siyasi desteğin yanı sıra elde edilecek teknik desteğin sağlanması hususunda Sultan III. Selim'in ciddi endişeleri vardı. Fransa'da başlayan "Demokrasi Hastalığı" Avrupalı krallıklar açısından ele alındığına Fransa Krallığı'nın ölüm sebebi olabilirdi. Sultan III. Selim'in ihtiyatlı tavrı Fransa'daki devrimci yaklaşımlardan dolaydır (SHAW, 2008: s.253).

III. Selim henüz I. Abdülhamid'in sarayında şehzadeyken dış dünya ile temasını Fransız elçilerle sağlıyordu. Fransız büyükelçisi Choiseul - Gouffier'e güvenen Şehzâde Selim, protokol kurallarından kurtulmak için saray dışında gizlice görüşmekteydi⁶. Velihtlığı döneminde İshak Efendi ve Ebubekir Efendi üzerinden Fransa kralıyla mektuplaştığı bilinen III. Selim'in amacı Fransa ahvalini ve birçok alanda ilmini öğrenmekti. Fransa'dan beklediği desteği almak konusunda hayal kırıklığı yaşaması üzerine İshak Efendi'ye "göreyim seni akılâne hareket ve ol tarafta cenk ilmini talime dikkat eyleyesin. Velhasıl harbe dair olan hususlara mukayyet

⁴ 1828 yılında Mısır'da Yarı Türkçe Yarı Arapça olan Vaka-i Mısriyye yayımlanmıştır. İmparatorluğun merkezi olması bakımından İstanbul'daki ilk ilk Türk gazetesi deyimi daha doğru bir ifadedir. Bkz. Orhan Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

⁵ Konu Bernard Lewis tarafından çok daha sert bir şekilde ele alınmıştır. Lewis, "XVIII. yüzyılda, İmparatorluğun sahipleri, tiksindikleri Hıristiyan düşmanlarının tattırdıkları bir dizi başarısızlıklara bir tepki olarak, ordularının donanım ve talimini modernleştirme zorunluluğunun bilincine varmaya başladılar" yorumuyla içinde bulunulan zaruretin değerlerin önüne geçmeye başladığını söylemektedir. Bkz. Bernard Lewis, *Le Retour de l'Islam*, Editions Gallimard, Paris 1985, s. 67-98.

⁶ Mezkûr elçi Fransa'daki Cumhuriyetçi hükümet tarafından 1792 yılından görevden alındı. Kendisi iki ay sonra Rusya'ya kaçtı ve 1795 yılına kadar Osmanlı topraklarındaki Fransız elçiliği kapalı kaldı. Shaw, *a.g.e.*, s. 261.

ve talim etmeğe gayret eyleyesin vesselam” sözleri ile sultan olduğunda yapacağı reformlarda askeriye öncelik tanyacağını gösterir (ŞİRİN, 2004: s.123).

İhtilalin ilk zamanlarında Türkiye’de hâlihazırda görev yapan elçi Choiseul - Gouffier soylu bir aileden ve krallığa ve kralına son derece bağlı aydın bir kişi idi. Türklerle iyi ilişkiler geliştirmiş, Versailles nezdinde Türkleri savunmuştu. Krala 1791 yılında yolladığı gizli mektubu ile bağlılıklarını bildirmesi çok geçmeden ifşa oldu ve yeni yönetim tarafından görevden alınması fazla sürmedi (SOYSAL, 1991: s.21). İhtilalden sonra Osmanlı’ya Fransızların iltica ettiklerini görmekteyiz. Bunların arasında çok sayıda din adamı bulunmaktadır. Hatta Ağustos 1790 tarihinde Fransa’dan Osmanlı’ya iltica etmek üzere Kudüs’e dini ziyaret bahanesiyle dört yüz papazın gelmeleri ve geri dönmekten imtina etmeleri üzerine bunların ihraçları gündeme gelmiştir (BOA. HAT, 1397/56119, 29 Z 1204/9 Eylül 1790). Öte yandan Fransız İhtilali’nin ardından Osmanlı Devleti’ndeki genel algı düvel-i sairenin Fransa’da görev yapan elçilerini geri çektiği yolundadır. Aynı anlayış çerçevesinde kendi ülkelerinde görev yapan Fransız elçilerini de iade ettikleri anlayışı hâkim olduğundan İstanbul’da bulunan Fransız elçisinin durumunun değerlendirilmesi ve Fransız tebaasının mevcut işlerini sürdürmek üzere görev süresinin uzatılması konusunda istişare yapmıştır (BOA. HAT, 169/7176, 29 Z 1210/5 Temmuz 1796).

Fransız İhtilali’nden hemen sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda gözle görülür bir ihtiyat politikası izlenmiştir. Ahmed Cevdet Paşa’nın konu ile alakalı yaklaşım ve yorumları dikkate şayandır.

“1207 yılı sonunda Venedik ve Bosna yolu ile Fransa Cumhuriyeti tarafından Dökorş adında bir elçi İstanbul’da görevle kalacak orta elçi olduğunu Bâb-ı âliye yazı ile bildirip haber verince Fransa Cumhuriyetini hiçbir ülke tasdik etmediği halde ilk önce Osmanlı Devleti tarafından onaylanıp elçisinin kabulü uygun görülmediği için Dökorş’e gizlice güler yüz gösterilerek Galata’da bayağı bir ev tutulup oturtuldu. Bazı meselelerde arada bir gizlice haberleşiliyordu. Bir taraftan kendisine takdirler takdimi ile Fransa Cumhuriyetinin tasdikini ve kendi elçiliğinin kabulünü istiyordu. Akıllıca cevaplar verilerek vakit geçiriliyordu.”

Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’nin ihtiyat politikasına müdahil olmaları ise kaçınılmazdı. Osmanlı sınırlarında yaşayan Fransızlardan cumhuriyet yanlısı olanların kafalarına taktıkları semboller ve kokartlar dahi devletin üzerinde durmadığı bir durum olmuştur. Öyle ki konu ile alakalı Avusturya baştercümanının Reisülküttab Raşit Efendi’ye sitemi üzerine Raşid Efendi;

“Behey dostum biz size sekiz yüz kerre dedik ki, Osmanlı Devleti İslam devletidir. Bizde öyle kokart gibi şeylere itibar edilmez. Dost devletlerin tüccarını biz misafir biliriz. Başlarına ne isterlerse giyerler, istedikleri sembolü takarlar. Başlarına üzüm küfesi giyseler niçin giydiniz demek Osmanlı Devleti’nin vazifesi değildir. Kendinizi beyhude yoruyorsunuz” diye cevap vermiştir (AHMED CEVDET PAŞA, 1858: s.119).

İstanbul’da bulunan Jakobenler evlerine devrim sembolleri asmakta ve devrimi zafer naralarıyla her fırsatta kutlamaktaydılar. Bu faaliyetlerini halka açık yerlerde çok fazla dile getirdikleri gibi mevcut rejimin sıkıntılarına da dikkat çekmekten geri durmamışlardır. Özgürlük ve kardeşlik ile alakalı çok sayıda Türkçe ve Fransızca broşür dağıtan Fransız unsurlar çoğunlukla İstanbul’daki bazı çeteleri de isyana teşvik etmekteydiler (SHAW, 2008: s.266). İhtilalden sonraki dönemlerde Osmanlı coğrafyasında Fransa’daki ulusal konvansiyonun çalışmalarıyla birlikte Fransız hükümetinin resmi ilanları Belleten de la Legation de la Republique Française pres la Porte Ottomane adlı bültenler halinde dağıtılmaktaydı (SHAW, 2008: s.267). Bu durumun hemen öncesinde 1795 yılından itibaren Fransız elçiliği tarafından basımı ve dağıtımı sağlanan Belleten des Nouvelles isimli gazeteyi görmekteyiz (İNUĞUR, 2005, s.166). İmparatorluk üzerinde devletin ihtiyatlı yaklaştığı gazete kültürünün Fransızlar tarafından hayata geçirilmiş olması oldukça önemlidir.

İstanbul’da görev yapan ve Paris’te Dışişleri bakanlığına gizlice gönderilen bir mektupta İstanbul’da bulunan elçi jurnal edilmekte ve şu görüşlere yer verilmektedir;

“İstanbul’daki elçiliğimiz Paris’ten alınan haberleri kullanarak bir bülten yayınlıyor. Bazen başarılarınız çok abartılıyor, bazen de bu bültende düşman gazetelerin yazmayacağı

şeyler çıkıyor. Bazı koşullarda bu temsilcinin tutumu gerçeklere hiç uygun değildir. Şimdiye kadar size bütün bu uygunsuzlukları bildirmedim. Çünkü bültenlerin tümünü bulamamıştım. İlişik olarak sunduğum sayı ayrıca dikkat çekmektedir. Yabancı bir ülkede hele Osmanlı ülkesinde, bir temsilcimizin bu yazıları ancak devrimimizi küçük düşürmeye yarar. Çünkü bu bültenler Türkçeye çevrilerek bütün İstanbul'a yayılıyor.”

Bu mektup Fransa'da devrim hükümetinin İstanbul'da gazete çıkarma konusundaki istekliliğini göstermektedir (İNUĞUR, 2005: s.166). Osmanlı sınırları dâhilinde ikinci gazete 1796 yılında yine Fransızların girişimiyle Gazette Française de Constantinople yayınlanmıştır.

Fransız İhtilâli sırasında Babîâli, eski ve yeni rejim taraftarlarına karşı tarafsız bir tavır takınmıştır. Bu duruma Osmanlı hükümeti tepki vermediği gibi Fransa'ya 1797 yılında Morali Seyid Ali Efendi'yi daimi elçi olarak görevlendirdi. Fransız ihtilâl'ı patlak verdiğinde, Osmanlı Devleti, Rusya ve Avusturya ile savaşa girmiş ve böylece bir paylaşmaya aktif olarak katılabilecek bir duruma gelmişti (ÜÇOK, 1967: s. 99).

Mısır'ın, Fransa gibi güçlü bir devletin eline geçmesini ve Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmasını istemeyen Rus hükümeti, Napolyon'un sefer hazırlıklarını Osmanlı hükümetine bildirdi. Ayrıca, Osmanlı-Rus donanmasının müştereken buna engel olmasını teklif etti. Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi karşısında bu teklif kabul edildi ve Ruslarla 23 Aralık 1798'de bir ittifak anlaşması imzalandı. Mısır'ın Fransızlar tarafından ele geçirilmesi, Osmanlı yöneticilerine Batının yardımı olmadan daha fazla yaşayamayacağını gösterdi. Bu nedenle onlarla ilişkilerini geliştirmek için çabalarını artırdılar. Osmanlı Devleti, bu şekilde kendi bütünlüğünü tehdit eden Fransa'nın karşısına, aynı bölge ile yakından ilgilenen Rusya ve İngiltere'yi çıkardığı gibi, XIX. yüzyıl boyunca takip edeceği denge politikasını da başlatmış oluyordu. Osmanlı-Fransa harpleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya karşı ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi için fırsat vermiştir. Fransızların ve özellikle Napolyon'un Osmanlı toprakları üzerindeki planları Osmanlı'nın ve Avrupa'nın yeni politikalar geliştirmesinde etkili olmaktadır.

XVIII. yüzyıl harpleri Osmanlı İmparatorluğu'nu fazla yıpratmıştır. Özellikle Avusturya ve Ruslar ile girişilen mücadeleler ve yapılan çeşitli anlaşmalar neticesi Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransa'ya dış politikada daha fazla yakınlığa getirdi. Osmanlı dış politikasında Fransa ile iyi ilişki kurmak tarihi bir gelenek ve mecburiyet olarak algılanmaktaydı. Bu algı zamanla yerini Almanlara bıraksa da özünü kaybetmeden devam etmiştir. Fransa Osmanlı dostluğu kapitülasyonlarla başladığı gibi Fransızlar tarafından ekonomik çıkar kapsamında algılansa da Osmanlı için durum biraz daha duygusal bir mahiyet taşımaktadır. Bunun etkileri Osmanlı aydınları üzerinde özellikle XIX. yüzyıl içerisinde kendisini fazladan hissettirmiştir. XIX. yüzyıl Osmanlı aydın ve devlet adamları arasında ciddi bir batılılaşma eğilimi gözlenmekteydi. Özellikle Mehmet Emin Ali Paşa ve Fuad Paşaların teşebbüsleri Fransız yasalarının “Code Civil” Osmanlı coğrafyasında hayata geçirilmek istenmesi, özellikle Ahmed Cevdet Paşa'nın başını çektiği muhafazakâr kesimin tepkisine neden olmuştur.

Fransa açısından ele alındığında ise Osmanlı Fransız münasebetlerindeki yakınlık Fransa'nın Avrupa politikalarında pek çok alanda üstünlük elde etmesini sağlamıştır. Bu da Osmanlı devlet adamlarının ıslahatlar için Fransa'nın model alınmasındaki taleplerini bir mecburiyet olarak algılanmasına sebep olmaktadır (KARAL, 1988: s.22).

Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ne Etkileri

Osmanlı Devleti içerisinde genç kelimesi daha çok Fransız ihtilali sonrası bütün Avrupa'da olduğu gibi yayılan bir akım olup, aydınların kendi mensubu oldukları millet önüne yeni Avusturya, yeni İtalyan gibi yeni Osmanlı adı verilen bir gurup olarak kendini göstermiştir. Osmanlı siyaset adamları XIX. yüzyılın başından beri, gittikçe daha iyi kavradıkları Avrupa devletlerinin artan üstünlüğüne Batılılaşma siyaseti ile karşı koymaya çalıştılar. Bu siyasete Osmanlıların eski gücünü yeniden kazanması amacına yönelik iki yol açmıştır. Batılı yöntem kurumları olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresini verimli hale getirme isteği ve Avrupa çizgisinde ıslahatlar gerçekleştirerek Avrupa devletlerini memnun etme ve böylece onların imparatorluk üzerindeki sürekli baskılarını azaltma isteği. Islahat siyaseti en yoğun ve en tutarlı uygulamasını 1839–1871 yılları arasında bulmuştur (ZÜRCHER, 1995: s.25).

Namık Kemal ve Şinasi gibi önemli yazarlar fikirlerini dile getiren önemli eserler kaleme almış, Namık Kemal Vatan Yahut Silistre adlı çalışmasını 1873 yılında yayınlamıştır. Sultan II. Abdülhamid tarafından yasaklanan bu eser daha sonra askeri okul öğrencileri tarafından el altından okunmak sureti ile popüler bir fikir hareketinin temel eserleri arasında yerini almıştır.

Rasyonalist akım izlerini taşıyan Jön Türk hareketinde gizli ya da yarı gizli teşkilatların yanı sıra tarikatlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan en önemlileri Bektaşilerdi ve üye toplam sayısı genel nüfusun % 10'una eşittir. Buna rağmen birçok milliyetçi ve liberal Türk'ü saflarına çekmeyi başarmıştır. Mevlevilerin aksine bunlar, Türklerin kültür hayatlarına Farsça ve Arapçayla etkilenilen bir dönemde Türkçeye sarılmışlar ve edebi eserlerini aynı üslupta vermişlerdir (RAMSOUR, 2009: s.22).

Mısır Hıdivinin kardeşi Prens Mustafa Fazıl Paşa, Mısır tahtının meşru varisi konumunda iken padişahın kendisi yerine Prens İsmail'i tahta çıkma yolunda desteklemesi sonucu Mustafa Fazıl Paris'e giderek oradan padişah aleyhine bir mektup yazdı. Yazdığı mektupta "Genç Osmanlı" terimini ilk kez kullanan Fazıl Paşa, mektubunda Genç Almanya, Genç İtalya hareketlerini örneklere dayandırarak açıklamakta, Genç Osmanlıların adına konuştuğunu ifade etmekteydi. Mektup daha sonra çoğaltılarak basılmış, bu işe karışanlar hükümetin sıkı takibi sonucu tespit edilerek Anadolu'ya sürülmüştür. Bunlar ise Anadolu yerine Avrupa'ya giderek Paris'te Mustafa Fazıl Paşa'ya katıldılar.

1889 yılında, İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyede eğitim gören bir grup öğrenci, II Abdülhamid'i bir başka deyişle Osmanlı İmparatorluğu'nun sultanını ve aynı zamanda da dünya Müslümanlarının manevi liderini devirebilmek amacıyla ihtilalci bir örgüt kurmuşlardır. Bunlar İbrahim Temo adlı bir Arnavut tarafından desteklenmekte, İbrahim Temo ise İtalyan Carbonari⁷ hareketinden esinlenerek örgütü oluşturma yoluna gitmiştir. İbrahim Temo'ya İshak Sükûti, Abdullah Cevdet ve Çerkez Mehmet Reşit destek vermiştir. İlegal bir yapılanma olarak Türk fikir ve siyaset hayatına giren Jön Türk cereyanı her ne kadar sonraları legalleşse de devletin bunlara karşı sonuna kadar direnç gösterdiği aşikârdır. Jön Türklerden ya da İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden bahsederken devr-i Hamid'in tamamında bunlar için Cemiyet-i Fesadiye tabirinin kullanılması bakış açısının en iyi göstergesidir (BOA, DH. ŞFR. 263/108, 11 Ca 1317/17 Eylül 1899).

Cemiyet her geçen gün güçlenerek yandaşların katılımıyla hareket alanını arttırmıştır. Daha sonra 1908 ihtilalinde rol alacak Selanikli Nazım ve posta memuru Talat'ın katılımı hafiyeleri harekete geçirecek adı geçenler ilk etapta tutuklansa da daha sonra ciddi tedbirler alınmadan serbest bırakılacaklardır. Sultan Abdülhamid'e baskı ile ilan ettirilen I. Meşrutiyet ve 1908 yılında ilan ettirilen II. Meşrutiyet tam anlamıyla hürriyet esaslı özgürlük nâmına ilan ettirilmiş, alt yapısı tam oluşturulmadan şekli bir Avrupalılaşma isteği gözlenmiştir. Söylem olarak baskı zulüm anlamı ifade edilmeye çalışılmış ve o günlerin deyimiyile "istibdad" iddialarına karşı hürriyet naraları atılmıştır.

Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ne etkilerini Osmanlı'daki yenilikçi aydınların fikirlerinde ve öne sürdükleri yöntemlerde bulmak mümkündür. Osmanlı aydınlarının Fransa'ya olan düşkünlükleri, Fransa ile sürekli irtibat halinde olmaları, Fransa'da gerçekleşen ihtilale methiyeler dizmeleri pek çok şeyi açıklar niteliktedir. Dolayısıyla Fransız İhtilali'nin yansımalarını Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet ilan edilmesi hareketlerinde aradıktan sonra 31 Mart organizasyonunda sarf edilen sloganlarda ve sonrası süreçte tetkik etmek kaçınılmaz bir zarurettir. Hürriyet, eşitlik, adalet söylemleri her iki ihtilalin ana çıkış sloganı olmuştur. Tanzimat ve Islahat hareketleri içeride ve dışarıda bahsedilen sloganların hayat buldurulmasına yönelik girişimlerdir. Meşrutiyet ilanı ve 31 Mart hadiselerinde de bu söylemleri görmek mümkündür. II. Meşrutiyetin ilanının ardından Gürcü Salih Bey, Sabri Bey, Ermeni cemaatinden Alyenak ve Basmacıyan'dan oluşan meşrutiyet yanlısı bir Osmanlı heyeti, Fransa Başbakanı Clemenceau tarafından kabul edilmiş, onun şahsında Fransa'ya meşrutiyetin ilan edilmesine olan katkıları için şükranlarını sunmuşlardır. Görüşmede heyet adına konuşan Gürcü Salih Bey; "*Biz burada vatandaşlarımız namına tercümân-ı hissiyat olarak Fransa için Türkiye'nin asırlardan beri pirurde ettiği hürmet ve muhabbet arz etmeye ve Fransa'nın hürriyetperverân için ilelebed bir vatan-ı sâni hükmünde kalacağını ifadeye geldik*" sözlerini sarf etmiştir.

⁷ Carbonari, XIX. yüzyılda İtalya, İspanya ve Fransa'da faaliyette bulunan gizli bir siyasi teşkilat.

(“Mösyö Klemenson’un Nezdinde Genç Türkler”, Metin Gazetesi, S. 2, 29 Temmuz 1324/11 Ağustos 1324, s.3)

Meşrutiyet dönemi Osmanlı basınında da Fransız ihtilali detaylı bir şekilde yer bulmuştur. Yapılan devrimin Fransız devrimine atfedilerek yorumlandığı gazete ve mecmualarda çok sayıda yazı kaleme alınmaktadır. Asker Mecmuası’nın 3. sayısında Ali Fuad Bey tarafından yazılan “Felsefe-i Harb” başlıklı makalede Fransız İhtilali ve Ulusçuluk meselesi tartışılmıştır. Makalenin girişinde dönemin siyasi algısı üzerinde durularak şu görüşlere yer verilmektedir;

On dokuzuncu asrın nısf-ı ahirinde yeni yeni zuhur eden efkâr ve nazariyât, beşeriyetin bu ana kadar mukaddes ve muazzez olarak telakki eylemekte olduğu şeylere hücum ederek bunlara atfedilen kudsiyet, insanların vehm-u hayalinden ibaret olduğunu ve hükümetlerin kendi menfaatlerini temin etmek için bu evhamın idamesine çalıştıklarını dermeyan etmişlerdir.

Bu nazariyatın vezi’leri tâ karun-ı evvelden beri insanların hep yalan, hep iğfâl, hep evham ile yaşadıklarını, Fransa İnkılab-ı kebirini ile inkişaf eden safhanın bile saadet-i beşeriyeti temin etmekten pek uzak olduğunu beyan ediyorlar ve bunun için mazinin bilimum mürusatını tahrib ederek bilcümle kavâin ve tesisatını taleb ediyorlar (ALI FUAD, “Felsefe-i Harb”, Asker Mecmuası, S.3, s.108).

Rusya’nın Avusturya ile müttefik olarak 1787’de Osmanlı İmparatorluğu’na açtığı harbin esasını da eski Bizans İmparatorluğu’nu kurmak gayesini taşıyan “Grek Projesi” teşkil etmektedir. Fransız İhtilali’nin ortaya attığı “insan hakları” beyannamesi, Napolyon’un yedi Yunan adasına yerleştikten sonra Rumlar arasında yaptığı kışkırtmalar, 1799–1805 yılları arasında bu adalarda Fransızların yerine geçen Rusların kontrolündeydi. Prusya, Avusturya’ya saldırıya hazırlanıyordu. Ancak Fransız İhtilâli, bu devletleri aralarındaki anlaşmazlıklara son vererek, Fransa’ya karşı birleştirdi. Fransızlara karşı, Fransa’nın komşusu olan devletlerin oluşturduğu ittifaka, daha sonra Avrupa’nın diğer devletleri de katıldı. Bu devletlerle Fransa arasında yapılan savaşlara (1792-1815), tarihte İhtilâl Savaşları veya Koalisyon harpleri denilmektedir.

1792’de Osmanlı-Rus savaşı biterken, Fransa’da krallığın çöküşüyle tetiklenen Avrupa çapındaki çatışmaların ilki başlıyordu. 1793’te Büyük Britanya, Avusturya, Prusya ve bir dizi küçük devletin cumhuriyetçi Fransa’ya karşı ittifak yaptığı savaş patladığında, Osmanlılar, uygulamalardan ciddi farklı bir tutumla tarafsız kalacaklarını ilân ettiler. Prusya’nın İstanbul elçisi, Reisülküttâb Mehmed Raşid Efendi’yi İmparatorlukta Fransızların devrimi simgeleyen kokartları takmalarını yasaklamaları için iknaya çalışması bir sonuç vermedi. Nitekim Reisülküttâb, Fransızların giyimlerine karışmanın kapitülasyonlarla yasaklandığını belirterek, Osmanlı Devleti’nin Fransa ile ilişkilerinin devletin krallık ya da cumhuriyet olmasına bakılmaksızın değişmediğini ima ediyordu. “Birinci Koalisyon“ diye bilinen güçlerin tüm çabaları bu tutumu değiştiremedi. Osmanlılar ilk defa konumlarını, Avrupa uluslararası yasasında yürürlükte olan, fakat şeriatla hatta onun Osmanlı yorumunda bile yeri olmayan bir kavramla tanımlıyorlardı (ŞAHİN, 2009: s.290).

General Bonaparte’ın Kuzey İtalya’da Habsburglara karşı yürüttüğü başarılı seferin sonucu olarak Fransa’nın 1797 Ekim’inde, Ege adalarını ilhak etmesi, Osmanlı-Fransız ilişkilerine ağır bir darbe indirecekti. Bu durum, İstanbul’da Fransa’nın Doğu’da daha da yayılması ve Girit ile Yunanistan’da Fransız faaliyetlerinin yolunu açan bir gelişme olarak görülecekti ki bu görüş haksız da değildi. Bonaparte, Ağustos ayında Beşler Heyeti’ne (Konsül Heyeti) gönderdiği raporda Fransa açısından Zanta ve Kefalonya’nın İtalya’nın tümünden daha değerli olduğunun altını çiziyordu. Adaların önemi, Osmanlı İmparatorluğu’nu takviye etmek veya imparatorluk çökerse, kalıntıları yağmalamak için Akdeniz’de üs sağlanmasında yatıyordu. Bonaparte, daha şimdiden Yunanistan’daki ayan ile ilişki kurmaya ve Mısır’ı işgal etme fikriyle hareket etmeye başlamıştı. 1797 yazında, Doğu’da Fransız tüccarlarına ayrıcalık tanıma ve Karadeniz’i Fransız gemilerine açma karşılığında Ege adalarının verilmesini öngören teklif, Osmanlı Hükümeti’ni büyük endişeye sevk etmişti (ANDERSON, 2009: s.42).

Fransız kuvvetlerinin bütün Kuzey İtalya’yı kontrol altına alması üzerine, Avusturya Napolyon ile 17 Ekim 1797’de, Compo Formio barışını imzalamak zorunda kaldı. Napolyon, Direktuar hükümetinin kendisine

verdiği talimatı bir kenara atıp, kendi görüşlerine göre bir barış yapmıştı (ARMAOĞLU, 1997: s.54). Compo Formio barış antlaşması, Osmanlı - Fransız ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. O zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu ile ortaklaşa sınırı bulunmayan ve bundan dolayı da bu imparatorluğun muhtemel bir yıkılışında rol oynaması güç olan, fakat ticari nüfuzunu korumak ve geliştirmekten başka bir emeli olmayan Fransa, bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır komşusu olmuş aynı manada yaptıkları telkinler, Rumların Osmanlı İmparatorluğu aleyhine ayaklanmaları için çok tesir yapmış ve egemenlik fikri Rum aydınları tarafından işlenmeye başlamıştır (KARAL, 1998: s.109).

Osmanlı Devleti klasik döneminde siyasi ve sosyal ilişki içinde bulunduğu milletleri etkilemiş, duraklama dönemi ve gerileme dönemleri sonrasında da batıya karşı fikri cereyanları açıkça hissetmiştir. Rönesans ve Reformist hareketler Avrupa'da hemen her toplumu yönlendirici nitelikte olmuştur. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Batıda birbiri ardına gelen toplumsal hareketler Osmanlı Devletinde değişimi zaruri hale getirmiştir. Gerek Fransız İhtilali gerekse Sanayi inkılabı Avrupa'da siyasi ve ticari düşünce tarzını altüst ederek, devletlerin yeniden yapılanmaları için sebep teşkil etmiştir.

Fransız Devrimi ile ilk kez, Dar-ı Harb'ı, Dar-ı İslâm'dan ayıran engeli aşan, Müslüman liderleri ve düşünürleri arasında istekli bir kabul gören ve Müslüman toplumun her katını az çok etkileyen büyük bir fikir hareketi ile karşılaşırız. XIX. yüzyılda İslâm dünyasında Batılı fikirlerin başarısı çok kez Batının maddi gücünün ilerlemesine, Avrupa'nın iktisadi, siyasi ve nihayet askeri üstünlüğünün İslâm dünyasının büyük kısmında yerleşmesine atfedilir (LEWIS, 1993: s.55). 1792-1815 arasındaki Fransız İhtilal savaşları, Napolyon'un elinde, bütün Avrupa'yı Fransız hegemonyası altına sokmak isteyen bir kuvvet emperyalizmi niteliğini kazanmışsa da, şurası da bir gerçektir ki, bu savaşlar hürriyet kavramının bütün Avrupa'ya ve özellikle kitlelere yayılmasını da kolaylaştırmıştır. 1815 yılının Avrupa'sında, siyasal düzen konusundaki insan düşüncesi 25 yıl öncesinden artık çok farklıydı (ARMAOĞLU, 1984: s.7).

Fransız Devrimi, Avrupa'da tamamen dindışı terimlerle entelektüel ifadesini bulan ilk büyük sosyal ayaklanış idi. Yüzyıl boyunca Avrupa'dan gelen bu yeni fikirlerin ilk sızmaya başlamasından sonra, geçiş kanalları genişledi ve sayısı arttı. Damla halindeki sızıntı önce ırmak sonrada sel haline geldi. Batının maddi kültürü İslâm toplumunun çok kez pek kötü bir şekilde yapısını ve çehresini değiştiren, Batıdan gelen fikirler de, yeni özdeşlik ve bağlılık kalıpları yaratarak ve yeni emellerin şekillenmesini sağlayarak, grup dayanışmasının bizzat temelini etkiledi Bu yeni fikirler üç kelimede özetlenebilir. Hürriyet, eşitlik ve kardeşlik değil belki de onun tersi milliyet (LEWIS, 1993: s.55). Hürriyet sözcüğü 1800'den önce İslâm dillerinde esirliğin karşıtını ifade eden, esas itibariyle hukuki bir deyimdi. XIX. yüzyıl esnasında Avrupa'dan gelen yeni bir siyasi anlam kazandı ve hem iç despotizme hem de dış emperyalizme karşı mücadelenin savaş narası oldu (LEWIS, 1993: s.61).

Fransızların ihtilalin çok öncesinde Osmanlı Devleti üzerinde yoğunlaştığı diplomatik beklentileri ve kapitülasyonları elde etmişler idi. İhtilalin yaşandığı dönemde Osmanlı tahtında oturan III. Selim'in Fransa'ya karşı yakınlık hislerinin en belirgin göstergesi Fransa ile girdiği yakın ilişkiler yanı sıra modernleşme planlarının merkezine Fransa'yı oturtmuş olmasıdır. Fransız ihtilalinin gelişmesi sırasında dahi Osmanlılar, ıslahat için Fransa'dan çeşitli yardımlar istemekten geri kalmadılar (ARMAOĞLU, 1987: s.81). Ahmed Cevdet Paşa yenileşme kültürünü ve algısını kendi üslubu ile şu şekilde değerlendirmiştir.

Yeni bir uygarlık yoluna gidilmek fikirleri doğmuştu. Lakin yapının temelini bakılmayarak tavanın süslemesine özenildi. Avrupa'da başlayan fenlerin ve sanatların yayılmasına çalışmak gerekirken uygarlık nehirlerinin getirdiği çer çöpe, israf ve safahata aldanıldı. Halk yüksek tabakanın bu gidişinden nefret ederek her türlü yenilikten ürkmeye, yeni yöntemlerle yapılan her şeyi kötü görmeye başladı (AHMED CEVDET PAŞA, 1858: s.67-68).

Fransız ihtilali ile alakalı geliştirilen politikalar Meşrutiyet döneminde farklı bir hal aldı. Öyle ki Osmanlı'nın Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği yıllardaki ihtiyatlı tutumu yerini tedirgin bir vaziyete bıraktı. İhtilal yıllarında Osmanlı sınırlarında Cumhuriyet ve Meşrutiyet gibi farklı rejimlerin konuşulması Osmanlı üzerinde yaşayan Avusturyalıları, Rusları ve İngilizleri tedirgin ettiği kadar Osmanlı bürokratları üzerinde rahatsızlık yaratmadı. Bu fikirlerin filizlenmesi ve Osmanlı topraklarında da makes bulması üzerine ihtilalin daha ilk günlerinde kaygı duyan Batılı devletlerin hislerini neredeyse bir asır sonra duymaya başladılar. Osmanlı coğrafyasında

gelişen hürriyet, özgürlük, meşrutiyet söylemleri artık neredeyse herkesin dilinde ve gönlündeydi. En muhafazakârından, en Batıcısına kadar herkes yaşasın hürriyet sloganları atarken devlet bu durumdan henüz kaygılanmaya başlamış ve tedbirlerini almaya henüz başlamıştı. Bu çerçevede ülkede girişi ve yayılması sıkıntı olabilecek her türlü yayın ve fikre karşı yoğun bir sansür politikası uygulanmaya başladı. Fransız İhtilalini çağrıştıracak ne kadar yazı, kitap ve gazete varsa gümrüklerden içeriye sokulmaması için talimatlar yağdırıldı (BOA. HR. İD., 2029/63, 11 Ekim 1894) : HR.İD. 2029/65 /20 Kasım 1894).

Batıda gelişmekte olan fikir akımları hızlı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne etki ederek Osmanlı aydınlarını da harekete geçirdi. Genelde edebi faaliyetlerle kendini gösteren bu hareket Fars ve Arap etkisindeki Osmanlı edebi hayatını biranda Fransa izleri taşıyan Avrupai bir havaya sokmuştur. Fransa, kültürün merkezi gibi işlenirken Fransızca bilmek ise kültürlü olma ayrıcalığının en açık belirtisi sayıldı. Bu edebi yaklaşım yavaş yavaş yerini siyasi yazılara ve makalelere bırakacak, hürriyet, eşitlik, meşrutiyet kelimeleri gazete sütunlarından sokaklara slogan şeklinde taşınacaktır.

Bütün bu hareketlenme özünde tam bir altyapısı olmayan, sadece vitrinden görünenin taklit edilmesi şeklinde ilk etapta kendini göstermiştir. Öyle ki, Türkçe'de ifade edilmeye başlanan birçok fikir ve kavram henüz hazmedilememekteydi. Kullanılan kelimeler bile tam manasıyla özümselemiyordu. Burada vurgulanması gereken şey “anavatan”, “anayasa”, “parlamento” gibi seslendirilmesi tuhaf kavramların, dağılmakta ve can çekişmekte olan çok uluslu bir imparatorluk için anlamsız olduğudur. Hatta o kadar zamansız ve yersizdir ki bu kavramların savunucuları fikirlerini destekleyip onlara kaynak olabilecek unsurları imparatorluk dışında aramak zorunda bırakılmışlardır (RAMSOUR, 2004: s.18). Osmanlı yenileşme hareketleri geleneksel düzenin bozuk çerçevesi içerisinde yapılmaya çalışılmaktaydı. İslahatlar başarılı olunca eski ihtişamlı günlere gidileceği, eski düzenin yeniden geleceği anlayışı hâkimdi. Sonuç ise bu düşüncenin ve izlenilen yolun yanlış olduğunun göstergesiydi (BERKES, 2006: s.133). Osmanlı yenileşme hareketleri, bir ülkeden esinlenmez. Fransa'ya giden Osmanlı sefirleri daha çok saray kültürünün etkisiyle saray, park bahçe, opera, bale ve tiyatro, İngiltere'de parlamento, laiklik, basın ve yayın hürriyeti, kanunların üstünlüğü, Prusya ve Avusturya'dan askeri düzen, laiklik, eşitlik adalet gibi konuları gözlemlədiler. Fransız ihtilaliyle yayılan eşitlik, özgürlük kardeşlik fikirlerini bile Avusturya ve İngiltere gözlemleri üzerinden edindiler (ŞİRİN, 2004: s.146).

“Soylu özgürlük, eşitlik kardeşlik ilkeleri toplumun temelleri, ahlakın zemini, insanın tartışılmaz haklarıdır.”

Fransız Devrimi döneminde kim bilir kaç hatip bu temayı işlemiştir! Ama buradaki cümle bir Osmanlı tebaası olan Charilaos Calaissakis'in bir nutkundan alınmıştır. Ve zaman 18.yüzyıl değil, Mart 1868'dir. Masonlar İstanbul'da amacına uygun bir biçimde I Prodos (Terakki) adı verilmiş yeni bir mabedin açılışını yapmaktadırlar. Bu vesileyle herkes coşkulu nutuklar atmaktadır. İlk nutuk üstad-ı muhterem Alexandre İzmirides'den gelir ve demokrasi ile bilime övgüler dizer. Reformcu sultanların saltanat dönemlerinde yüzlerce İzmirides ve locanın hatibi Calaissakis tüm imparatorluğa dağılmış durumdadır. Tabii ki Fransız düşüncelerini dile getirenler sadece bu Osmanlı masonları değildir. Bu düşünceler III. Selim devrinden itibaren oldukça temkinli bir şekilde de olsa kamuya açık yorumlara konu olmaya başlamıştır. Bununla birlikte Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilan edilmesinden sonra masonluğun Osmanlı İmparatorluğu'nda giderek gelişmesi de hiç kuşku yok ki bu yeni inancın olgunlaşmasını geniş ölçüde kolaylaştırmıştır (DUMONT, 2007: s.51).

Birinci Dünya Savaşı yılları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aktif iktidarda olduğu yıllar olarak karşımıza çıkar. Bu dönem içerisinde dönemin basınında Fransa ile olan ilişkiler ile alakalı çok sayıda yazı yayımlanır. Bir yandan temelinde Fransız ruhu ve anlayışıyla gelişen ve iktidar olan bir anlayış, öte yandan Fransa ile savaşa tutuşmanın verdiği kaygı ve çaresiz durum gazete sütunlarında da kendini gösterecektir. Harb Mecmuası'nın 23. nüshasında yer alan ve isimsiz yayınlanan makalede; *Fransa siyaseti öteden beri Osmanlılara karşı dost görünmek ister, fakat alttan alta hilekârâne ve hud'a-kârâne dolaplar tedvir etmekten geri durmazdı... Evet, Fransa bizim dostumuzdur kendilerini daima düşmanlarımızla birlikte görürüz* (“Fransız Siyaseti ve Osmanlılar”, Harb Mecmuası, S. 23, Teşrin-i Sâni 1333, s. 359.) görüşü o dönemin duruşunu anlatır mahiyettedir.

Fransız İhtilali - Jön Türk Hareketi

Temelde her iki harekette baskı ve zulüm iddiaları üzerine şekillenmiş, Fransız İhtilali kendi ülkesinde rejimin değişmesine neden olmakla kalmamış tüm Avrupa’da yayılma alanı bulmuştur. Bütün insanlığı ilgilendirecek İnsan Hakları Beyannamesi’nin 26 Ağustos 1789’da yayınlanmasına ortam hazırlamış, özgürlük ve hürriyet temaları işlenmiştir. Halkın desteğinin tam olarak alındığı gözlenmiş köylüler başta olmak üzere burjuvazinin krala ve ruhban sınıfa karşı giriştiği bir ihtilal niteliğindedir. Jön Türk hareketi ise Fransız İhtilali gibi burjuva ihtilali değildir. Halkın desteği ilk etapta yoktur. Halk belirleyici değildir.

Ayrılan yönlerinin yanında ortak temellerinden bahsetmek gerekirse edebi yazımlar kitaplar fikri akımlar her iki hareketin ortak bileşenleridir. Çoğunlukla askerlerin öncülüğünde gelişen başta İtalyan mason localarının önyak olması sonucu kurulan ve hücre tipi yapılanma esas alınarak oluşturulan bir oluşumdur. Fransız İhtilali öncesinde mason localarının etkilerinden yukarıda bahsetmiştik. Jön Türk hareketinde de benzer müdahaleler olduğu gözden kaçmamaktadır. İkinci Meşrutiyet rejiminin kökeni pek çok araştırmaya konu olmuştur ve bu çalışmalar Jön Türkler ile Selanik’teki mason locaları arasındaki bağlantıları da gün yüzüne çıkarmıştır. Göreceğimiz gibi, İtalyan masonluğunun Türkiye’de kökleşmesi hiç kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğu’nda yenilenmeye yardımcı olan etmenler arasında sayılabilir (IACOVELLA, 2005: s.32). 1908 ihtilalinin hemen ardından yeni İstanbul hükümetini İtalyan masonluğu adına ilk kutlayanların başında Palazzo Giustiniani’nin büyük Üstadı Ettore Ferrari geliyordu. İtalya Maşrık-ı Azamı’nın duygularına tercüman olarak, “*zorbanın tahttan indirilişinden birkaç gün sonra*” “Eski ve Kabul Edilmiş İskoç Riti’nin 33. derecesinden sevgili Birader Emanuel Karasu⁸’ya coşkulu selamlarını gönderiyordu.

Bu ihtilalde, İtalyan masonluğunun yardımı pek çok yönden belirleyici olmuştu, çünkü İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin başkaldırı ateşi Selanik’teki Macedonia Risorta Locasında tutuşturulmuş, buradan yayılmıştı. Söz konusu loca İtalya Maşrık-ı Azamına bağlıydı ve üstad-ı muhtereminin adı da Emanuele Carasso (ya da Karasu) idi (IACOVELLA, 2005: s.7).

Birçok kaynakta, Genç Türk ihtilalinin Yahudilerin öncülüğündeki “dünya ihtilalinin” bir parçası olduğu şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Mesela bir İngiliz kadın yazar, Fransız İhtilali’nin “Dünya Hâkimiyeti” projesinin ilk denemesi olduğunu belirterek şunları söylemektedir; “*Genç Türk Hareketi İtalyan Büyük Şarkına bağlı Selanik Localarında gelişti ve Mustafa Kemal’in başarılarına büyük katkılarda bulundu. Ayrıca masonluğun doğum yeri orta doğuya doğru yaklaştığımızda semitik etkileri sadece Yahudilikte değil, locaları yönetmekte olan diğer ırklar üzerinde de görmekteyiz*” (RAMSOUR, 2009: s.118).

Batılı yazarların yaklaşımları Fransız İhtilali’nin ciddi etkilerini taşıyan Jön Türk devriminin aslında milli bir kurtuluş hareketi olması ihtimalini göz önüne almadan yapılmış yaklaşımlardır. Batılılaşma temayülünde bulunan Jön Türkler vatan ve bağımsızlık söylemlerini her fırsatta dile getirmekle beraber sürgün ve hapis hayatları dâhil olmak üzere milli duruşlarından ödün vermemeye çalışmışlardır. Sürgünde oldukları dönemde çıkardıkları gazetelerde dâhil olmak üzere vatan sevgileri ve milli olma yönündeki davranışlarını işkence pahasına dile getirmişlerdir⁹.

⁸ 1860 Selanik doğumlu marjinal Yahudi. Sultan Abdülhamid’in Tahttan indirilmesi esnasında sarayı basmaya giden ekibin içindeki kişi.

⁹ Jön Türkler sürgün yıllarında onlarca gazete çıkarmışlardır. Bunlar arasında *Hatıra, Zindan, İntikam, Osmanlı, Hak, Tokmak* bunlardan bazılarıdır. Bkz. Muammer Göçmen, İsviçre’de Jön Türk Basını, Kitabevi, İstanbul 1995.

Sonuç

Fransız İhtilal hareketi, Sırkatibi Ahmed Efendi'nin yazdığı hatıratındaki tanımıyla da “*Françe Kavminin Galeyanı*” Osmanlı’da öncelikli olarak ıslahat gerekliliği şeklinde açığa çıkmıştır. Osmanlı ıslahat hareketlerinde zaman zaman, toplum ihtiyaçlarından ziyade, Batılılaşma adına, altyapısı oluşturulmadan gelişigüzel alınan yenilik hareketleri şeklen değişimden öteye gitmemiştir. Bunlar kalıcı olmamakla beraber daha çok dış devletlerin dayatması sonucu alınmış radikal kararlar bütünüdür.

XIX. yüzyıl ıslahatları Müslüman halktan ziyade gayrimüslim halka verilen imtiyazlar olarak kabul görmektedir. Öyle ki gayrimüslim vatandaşlar harbe gitmediler. Bunun yanında sanat ve ticaret alanlarında gelişerek, zenginleşiyor akabinde siyaset sahasında da kendilerini göstermekten geri durmuyorlardı. Dünya her yüzyıl yeni değişimler ve gelişmelere sahne olmuştur. XVIII yüzyıldan sonra günümüze kadar tüm dünyayı etkileyen büyük değişimler, coğrafik, ekonomik ve siyasi anlamda gerçekleşmiştir. Son iki asrın belirleyici etkiler yaratan bu değişimlerinin itici gücü ve çıkış noktası aydınlanma çağı ve Fransız İhtilalidir. Eşitliğe dayanan vatandaşlık anlayışı, hürriyet ve eşitlik kavramlarına toplumlar aslında yabancı değildi. Semavi dinlerin temelinde yatan felsefe eşitlik ve hürriyet algısıdır. Ancak Feodal anlayış, dini taassuplar ve din adamlarının kişisel yorum ve yaklaşımları toplumları eşitlik içeren sosyal adalet algısından uzaklaştırmışlardır. XVIII. yüzyılda cumhuriyetçi anayasacılık ve laiklik kavramları Fransız İhtilaliyle birlikte evrenselleşmeye ve yayılmaya başlamıştır. Hiç kuşkusuz, bu gelişme, insanlığın eşitsizlikten kaynaklanan huzursuzlukları üzerine ortaya çıkmıştır. Her ne kadar, son yüzyıllarda bu sürecin başlangıç noktasında Magna Carta bulunsa da toplumsal eşitliğin ana kaynağı haline gelmesi fikrini ilk kez gündeme getiren fikir Fransız İhtilali'nin ürünüdür. Yönetenlerin yönetilenlere hesap vermesi, iktidarın gelişigüzel ve keyfi kullanımının sınırlandırılması, yasalar önünde eşit vatandaşlar ve ulus devleti fikrinin dünyaya yayılması ve modern Avrupa'nın temelleri Haçlı seferlerine rağmen Fransız İhtilali'nin ürünüdür.

Cumhuriyet, günümüz cumhuriyet anlayışı çerçevesinde Fransız İhtilali'nin gelişmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde Osmanlı düşünürleri Cumhuriyet ile ilgili bir görüşe uzun zaman sahip olmamışlardır. Osmanlı'da gözlemlenen çıkışlar genellikle padişaha muhalefet etme adına çeşitli isyanlar çıkartıp kişisel talepleri elde etme arzusuyla gerçekleşmekteydi. Bu muhalefet Osmanlı Devleti'nde zaman zaman Yeniçeri isyanı şeklinde açığa çıkmış, baskıyla ve cebren padişahlar tahttan indirilmiş ya da indirilmekle tehdit edilmiş bazen de dirayet göstermeye kalkan sultan canıyla bedel ödemiştir.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl Sonu XX. yüzyıl başlarında bu müdahale de söz sahibi İttihat ve Terakki grubu olmuş Bâb-îlâi basılmış, sultan yetkileri kısıtlanmakla kalmamış, tahttan indirilmiş, devlet adamları öldürülmüştür. Bütün bunlar cebren yapılmış, devlet binaları basılıp, devlet adamları öldürülürken hepsi demokrasi ve hürriyet adına yapılmıştır. Hürriyet için talebeler organize edilmiş daha sonraları kurulacak cumhuriyetin önemli fikir ve ilim adamlarından oluşan kesim de bu baskınlar esnasında Bâb-îlâi önünde sloganlar atarak halkı galeyana getirmişlerdir. XX. yüzyıl itibarı ile demokrasilerin dünya üzerinde kendini iyice hissettirmesi beraberinde demokratik gelişimini tamamlayamamış ülkelerde darbelerin ortaya çıkmasını da kaçınılmaz kılmıştır. Ekonomik ve siyasi gelişimini tamamlamış Batılı devletler XIX yüzyıl itibarı ile yönetim biçimlerini şekillendirip hayata geçirdikleri halde demokrasiyi tam benimseyememiş Latin Amerika ülkeleri ile birlikte bir zamanların Osmanlı coğrafyasında sürekli darbeler olmuş, muhtıralar yayımlanmış başbakan ve devlet adamlarının idam edilmesine kadar varacak istenmeyen vakalar yaşanmıştır. XIX. Osmanlı'sında Fransız kültürü ihtilalin ve Fransa'da yetişen edebiyatçı ve bilim adamlarının etkisiyle yükselen değer olmuştur. Fransızca konuşmak yazmak meziyetlerin en önemlisi sayılmıştır. Devlete isyan eden soluğu Paris'te almış mevcut muhalif fikirlerini Paris'te çıkardığı yayınlarla yurda sokmayı hedeflemiştir.

Fransız İhtilali'nin temelinde ekonomik talepler ve ağır vergiler altında yıpranan burjuva kesimin aktif rolü vardır. Jön Türk inkılabında ise Fransız İhtilali model alınmak suretiyle bir inkılap gerçekleştirilmiştir. Jön Türk inkılabında ekonomik kaygı ve söylemler çok fazla dile getirilmemiştir. Genel mânada inkılabın öncüleri hürriyet ve adalet sloganları altında örgütlenmişlerdir. Fransız İhtilali'nde ciddi manada halk hareketi gözlenirse de Jön Türk devriminde daha ziyade talebeler ve okumuş, ancak muhafazakâr olmayan kesim dikkat çeker. Bunun sebebi ise halkın genelinin muhafazakâr bir yapıya sahip olması, Jön Türklerin söylem ve taleplerinin yüzyıllarca şer'i şerife uygun yaşamaya çalışmış halk üzerinde aksi tesir uyandırmasından kaynaklıdır. Fransız İhtilali gibi Jön Türk inkılabı da edebiyatçı, yazar, bürokrat ve siyasileri ön plana çıkarmıştır. Fransız

İhtilali’nde kilise ve ruhban sınıf hedef olarak görülmüş onların ayrıcalıklı maddi durumları hedef alınmıştır. Osmanlı sınırlarındaki din adamlarının kilise gibi maddi güçleri ve nüfuzları olmadığından Jön Türk inkılabını gerçekleştirenler Müslüman din adamlarının sadece fikri taassuplarını kendilerine hedef almışlardır.

Jön Türk hareketi ilk başlarda devlet kurumlarında ve idare anlayışında modernleşmeye dayalı hürriyet söylemleriyle inkılap şekline bürünerek kendini göstermiştir. Bu inkılap hareketleri daha sonraları ihtilal mantığıyla tasarlanmış, nihayetinde Osmanlı coğrafyasında yeni bir yönetim biçimi olması gerekliliğini savunan bir proje halini almıştır. Bu projede rol alan bütün aktörler Fransız İhtilali için “ihtilali kebir” yani büyük ihtilal söylemleriyle hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Büyük ihtilaller beraberinde çok fazla ölüm ve yok oluş getirir. Bunun yanı sıra Ahmed Cevdet Paşa’nın dediği veçhile ihtilallerde her zaman tertipleyenleriyle birlikte destekçilerinin de yok olmaları kaçınılmazdır.

Kaynakça

- AHMED CEVDET PAŞA, 1858. *Tarih-i Cevdet*, Darü't-Tıbaat'ül-Amire Matbaası, C.VI, İstanbul.
- ALİ FUAD, “Felsefe-i Harb”, *Asker Mecmuası*, S.3, s.108.
- ANDERSON, M. S., 2001. *Doğu Sorunu 1774-1923*, Çev. İdil Eser, İstanbul.
- ARMAOĞLU, F., 1997. *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK. Yayınları, Ankara.
- ARMAOĞLU, F., 1984. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914–1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- AVŞAR, E., 2008. *Geçmişten Günümüze Masonluk Tarihi*, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul.
- DUMONT, P., 2007. *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar Ve Masonluk*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GAXOTTE, P., 1962. *Fransız İhtilali Tarihi*, Varlık Yayınları, Çev. İsmail Tiryakioğlu, İstanbul.
- GÖÇMEN, M., 1995. *İsviçre’de Jön Türk Basını*, Kitabevi, İstanbul.
- GÖLEN, Z., 2000. “Reisülküttap Raşit Efendi’ye Göre İhtilal Sonrasında Fransa’nın Politik Yaklaşımları”, *Toplumsal Tarih*, Kasım, S.83, S.12-15.
- HOBBSAWM, E., 2005. *Sermaye Çağı*, Dost Kitabevi, Ankara.
- HOBBSAWM, E., 2008. *Devrim Çağı*, Dost Kitabevi, Ankara.
- IACOVELLA, A., 2005. *Gönye ve Hilal İttihad–Terakki ve Masonluk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- İLHAN, S., 2001. *Türk Devrimi ve Türk Dünyası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- İNÜĞÜR, M. N., 2005. *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul.
- İPŞİRLİ, M., 1981. “Hasan Kâfi El Akhisari ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usûlü’l-Hikem Fi Nizami’l-Âlem”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, S.239-278
- KARAL, E. Z., 1988. *Osmanlı Tarihi*, TTK. Yayınları, C.V, Ankara.
- KOLOĞLU, O., 2014. *İlk Gazete İlk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- KONGAR, E., 1999. *Devrim Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- LEMARCAHAND, G., 1991. “1789 İhtilali Sırasında Asilzade Ve Burjuva Kesimin Durum”, *200. Yıl Dönümünde Fransız İhtilali Ve Türkiye Sempozyumu*, Selçuk Üniv., Konya.
- LEWIS, B., 1993. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ttk. Yayınları, Ankara.
- LEWIS, B., 1985. *Le Retour De L’islam*, Editions Gallimard, Paris, S. 67-98.
- MARDİN, Ş., 2009. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MUMCU, A., 1996. *Tarih Açısından Türk İnkılabı’nın Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- ÖZKAYA, Y., 1994. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*, TTK. Yayınları, Ankara.

- RAMSOUR, E. E., 2004. *Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- RAMSOUR, E. E., 2009. *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, Etkin Kitap, İstanbul.
- SANDER, O., 1998. *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınları, Ankara.
- SARICA, M., 1970. *Fransız İhtilali*, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- SHAW, S. J., 2008. *Eski Ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- SOYSAL, İ., 1999. *Fransız İhtilali Ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK. Yayınları, Ankara.
- SOYSAL, İ., 1991. "Fransız Devrimi'nin Osmanlı Devleti'nde Yarattığı İlk İzlenimler", *200. Yılında Fransız İhtilali Ve Türkiye Sempozyumu Bildiriler*, Selçuk Ün. Yayınları, Konya, S.19-25.
- STILL, W. T., 1990. *New World Order: The Ancient Plan Of Socret Societies*, Huntington House Publishers, Lousiana.
- ŞAHİN, H., 2009. Doğu Sorunu Çerçevesinde Osmanlı Fransız İlişkileri, Atatürk Ün., *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.40, Erzurum.
- ŞİRİN, İ., 2004. *Osmanlı Seyahatnamelerinde Avrupa (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara.
- TANILLI, S., 2004. *Dünyayı Değiştiren 10 Yıl*, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- TEPLY, K. 1973. "Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri Ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları", (Çev. Sıtkı Baykal), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. Vıı/12- 13, , S. 244-263.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., 1988. *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C.IV. Ankara.
- ÜÇOK, C., 1967. *Siyasal Tarih*, Ankara.
- VON ASTER, E., 2004. *Fransız İhtilalinin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- ZÜRCHER, E. J., 1995. *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- "Mösyö Klemenson'un Nezdinde Genç Türkler", Metin Gazetesi, S. 2, 29 Temmuz 1324/11 Ağustos 1324, s.3
- "Fransız Siyaseti ve Osmanlılar" Harb Mecmuası, S. 23, Teşrin-i Sâni 1333/Kasım 1917, s. 359.

Diğer Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. HAT, 169/7176, (29 Z 1210/5 Temmuz 1796).

BOA. HAT, 1397/56119, (29 Z 1204/9 Eylül 1790).

BOA. HR. İD., 2029/63, (11 Ekim 1894).

BOA. HR. İD. 2029/65 (20 Kasım 1894).

BOA. DH. ŞFR. 263/108, (11 Ca 1317/17 Eylül 1899)